Originalan naučni rad

https://doi.org/10.18485/fdu_zr.2025.48.7

7.05:004
COBISS.SR-ID 182609673

Maja Nedeljković Davidovac[1]
Nezavisni istraživač

MODNI DISPOZITIV U DRUŠTVU NADZORA: MEHANIZAM MOĆI ILI MEHANIZAM OTPORA

Apstrakt

Polazeći od teorije moći, pojmova dispozitiva i biomoći, teorije novih medija i primera iz savremenog modnog dizajna, u radu se analizira modni dispozitiv kao metamedij i metaproteza – proširenje svih čula i nervnog sistema, koji u 21. veku prerasta u produžetak mozga. Kako se uvećavaju funkcije i moći modnog dispozitiva kao novog medija, postavlja se pitanje da li pametna odeća kao nov mehanizam moći društva nadzora postaje dispozitiv prekomerne biomoći nad telom i životom, ili je upravo ta prekomernost može pretvoriti u kontradispozitiv – mehanizam otpora. Ova ambivalentna dinamika moći i otpora, modnog dispozitiva i kontradispozitiva biće ključna za budući razvoj modnog dizajna, koji mora biti po meri čoveka i prirode, a ne korporativnog kapitala i društva nadzora.

Ključne reči

modni dispozitiv, moć, pametna odeća, biomoć, društvo nadzora, kontradispozitiv

„Na izučavanju mehanizama moći koji su zaposeli tela, kretnje, ponašanja, treba izgraditi arheologiju humanističkih nauka.“

Mišel Fuko

U društvu nadzora, gde je bezbednost iznad zakona, slobode i ljudskih prava, modni dispozitiv postaje sve efikasniji i ekonomičniji, sve zabavniji i neo-

1 majadavidovac@yahoo.com; ORCID iD: 0009-0006-9677-9996

phodniji, a istovremeno i sve opasniji, jer odeća zahvaljujući novim tehnologijama, postaje pametna – još jedan novi medij koji poseduje sva svojstva nadzorno-medicinskog uređaja. Prema francuskom filozofu Mišelu Fukou (Michel Foucault), savremeni modni dispozitiv može da se definiše kao heterogeni skup diskurzivnih i nediskurzivnih praksi, od modnog diskursa, znanja, institucija kao što je modni sistem, novih medija, do svakog pojedinačnog odevnog komada čija je strateška funkcija da odgovori na hitne potrebe modne industrije i potrošačkog društva u određenoj modnoj sezoni i time osigura moć mode. Kao mehanizam moći mode, dispozitiv konstruiše, oblikuje, disciplinuje, nadzire i proizvodi modna tela, upravlja gestovima, ponašanjem, mislima, diskursima i željama modnih subjekata, te reguliše sam život u društvu nadzora. Cilj rada je da osvetli odnose moći i učinke beskrajno malih moći – mikro/bio moći modnog dispozitiva nad telom i životom na svakodnevnom nivou, koje postaju uslov rada opštih strategija makromoći modnog sistema na globalnom nivou. Odnosi moći u globalnom modnom sistemu moraju postati vidljivi kako bi se tela i odeća aktivirali kao mesta otpora, subverzije, prekida i preokretanja moći u protivmoć, odnosno dispozitiva u kontradispozitiv,[2] pomoću kritičke teorije, modne prakse, ali i mehanizama i znanja iste te biomoći.[3]

Dizajniranje pametne odeće još uvek je u eksperimentalnoj fazi prototipa, ali je pitanje vremena kada će biti u masovnoj upotrebi.[4] Stoga je neophodno promišljati o dizajnu interaktivne i programirane odeće, jer digitalizacija globalnog modnog sistema progresivno ubrzava promene u modnom dizajnu, dok propisi i zakoni koji bi uredili primenu pametne odeće još uvek izostaju. Osim toga, razmatranje sve savršenijih mehanizma moći mode je važno u savremenom političkom trenutku permanentnog vanrednog stanja i nadzora, sistemskog nasilja, terorizma, migrantske krize, klimatskih promena, pandemija zaraznih bolesti, „humanitarnih" i ekonomskih ratova koji postaju izgovori za proizvodnju straha i pojačanu bezbednost, kako bi se aktivirao sve veći broj dispozitiva i sveobuhvatni, globalni nadzor pojedinaca na „ćelij-

2 Agamben smatra da dispozitivi hvataju čoveka u mrežu moći i odvajaju ga od njegove okoline i njega samog. Stoga predlaže proces profanacije (termin iz rimskog prava i religije), to jest kontradispozitiv kojim bi se oslobodilo i vratilo ono što je odvojeno, zarobljeno i „žrtvovano" dispozitivom. (Agamben 2012: 77).

3 Biomoć – moć nad životom, za Fukoa je „element neophodan za razvoj kapitalizma; kapitalizam se mogao obezbediti samo po cenu kontrolisanog ulaganja tela u proizvodni aparat i uz pomoć prilagođavanja fenomena populacije ekonomskim procesima". (Fuko 2006: 157)

4 Pametna odeća obuhvata koncepte, prototipove, izvedena umetnička dela, manju serijsku proizvodnju i kritičke projekte koji razmatraju potencijalne posledice i zloupotrebe i anticipiraju uticaj novih tehnologija i naučnih istraživanja na čovečanstvo.

skom" nivou. Nove tehnologije i novi mediji šire se i prihvataju u ime bezbednosti i zdravlja, lakšeg i bržeg funkcionisanja i boljeg kvaliteta života. Samo što bolje, kako kaže Hana Arent (Hannah Arendt), ne znači i da je dobro.[5] U neoliberalnom kapitalizmu 21. veka, odnosno nadzornom kapitalizmu kako ga naziva Šošana Zubov (Shoshana Zuboff), progres, bezbednost, hitnost i kapital su iznad slobode, prava, dostojanstva pa čak i samog života.

Postavlja se pitanje šta je s modom u situaciji „gigantske akumulacije i proliferacije" dispozitiva i permanentnog vanrednog stanja u kome se, kako napominje Agamben (Giorgio), nalazi savremeno zapadno društvo.[6] Da li je strateška funkcija savremenog modnog dizajna uspostavljanje još jednog novomedijskog i efikasnijeg dispozitiva kojim se potčinjava, kontroliše i nadzire telo, ili će modni dizajn ostati prostor za politizaciju odeće, a time i otpor i slobodu. Ako u društvu nadzora modni dispozitivi učestvuju u transformaciji savremenog sveta u gladak biopolitički prostor, gde su nejasne granice između *zoe* i *bios*, javnog i privatnog, redovnog i vanrednog, levice i desnice, čoveka i mašine, demokratije i totalitarizma (Agamben, G. 2006: 10), mora se postaviti pitanje gde su granice između slobode izbora i prisile, zabave i nadzora. Mogu li se povući granice između mode kao sredstva individualnog izražavanja i uspostavljanja identiteta, autonomije i slobode, i mode kao još jednog biometrijskog dispozitiva, još jedne tehnike realizacije moći i iluzije slobode izbora – jer se kupovinom nove modne odeće kupuju logo i identitet brenda (Paić 2007: 266), a uskoro možda pod sloganom novog i najpokornija tela uhvaćena u dizajniranu pametnu odeću.

U društvu nadzora biomoć modnog dispozitiva koja oblikuje i proizvodi tela i sam život prema potrebama modne industrije i korporativnog kapitala postaje prekomerna i prevazilazi svaki ljudski suverenitet (Fuko 2019: 116). Ali upravo se prekomernost moći može okrenuti protiv nje same i oduzeti joj moć (Gros 2000: 93), a odeća i telo mogu postati mesta otpora. U skladu s tim postavlja se teza – Modni dispozitiv kao mehanizam moći mode i društva nadzora ima prekomernu biomoć nad telom i životom, ali upravo ga ta prekomernost može pretvoriti u kontradispozitiv, mehanizam otpora.

5 „Zakon progresa drži da sve mora biti bolje nego što je bilo ranije. Zar ne vidite da ako hoćete samo bolje, bolje i bolje, vi gubite dobro. Dobrim se više ništa ne mjeri." (Arent 2019).

6 Više u (Agamben 2006). „'Vanredno stanje' je pojam iz nemačke pravne tradicije koji se odnosi na privremeno stavljanje ustava i vladavine prava izvan snage..." (Hardt, Negri 2009: 24).

Moć modnog dispozitiva

Mreža mikrofizike moći sačinjena je od mnoštva mehanizama, aparata, oruđa, instrumenata, uređaja moći koje Fuko naziva dispozitivima.[7] Dispozitiv je, najkraće rečeno, mehanizam, sredstvo moći. Modni dispozitiv je mehanizam i prenosnik moći kojim se moć modnog sistema upisuje u telo, proizvodi poslušno i korisno modno telo, ali telo koje nije samo polje moći, već i polje znanja i mogućeg otpora. Uloga dispozitiva je da osigura moć umrežavajući moć, znanje i telo/subjekt.

Dispozitivi kao mehanizmi moći nisu samo represivni već su produktivni jer uvek podrazumevaju i proces subjektivizacije (Agamben 2012: 78). U procesu subjektivizacije, biće postaje subjekt koji zadobija identitet i slobodu pokoravanjem dispozitivu koji, „kao takav proizlazi iz ukrštanja odnosa moći i odnosa znanja". (Agamben 2015). Kroz jedinstvenu Fukoovu analitiku moći,[8] kao mikrofiziku moći koja je uvek telesna, somatska, materijalna, iz čega proizlazi da moda i moć imaju istu metu – telo, moda se analizira kao telesna tehnika koja poseduje jednu od najefikasnijih, najsuptilnijih i najproduktivnijih moći – biomoć nad telom. Biomoć mode preuzima brigu nad telom i životom kroz svakodnevne, intimne potrebe tela i estetske prakse potrošnje obuhvatajući svako individualno modno telo, ali i kolektivno telo modne globalne populacije, kako bi se ljudsko telo i život prilagodili ekonomskim procesima modnog sistema neoliberalnog kapitalizma. Mikro/bio/moć mode ne proizvodi samo modne subjekte i modna tela već i životne stilove, zadovoljstvo, stvarnost, diskurse i znanja. Moć koristi nova znanja da bi stvorila „nove modele kontrole, nove forme posmatranja, nove režime moći-znanja i nova mesta otpora". (Gros 2005: 212).

Moć modnog dispozitiva je meka, nenasilna, nevidljiva, prihvatljiva, sofisticirana, privlačna biomoć koja se sprovodi svakodnevno i čija je meta i prenosnik telo. Moć mode nije jedna, monolitna, centralna moć već su to kapilarni odnosi moći, mnoštvo promenljivih odnosa snaga koji se stvaraju i dejstvuju između pojedinaca, grupa, institucija, medija, industrija, modnih centara, tržišta, modnih dizajnera, influensera, *fashion victims*, onih koji čine modni sistem ali i onih koji su izvan njega. Odnosi moći nisu konačni već su

7 Termin dispozitiv Fuko prvi put koristi u *Istoriji seksualnosti I*, a potom u intervju 1977. daje i definiciju dispozitiva. Delez (Gilles Deleuze) i Agamben kasnije dodatno proširuju termin.

8 Mišel Fuko razvija složen i istančan koncept moći u više dela, predavanja i intervjua (*Nadzirati i kažnjavati: Rođenje zatvora*, *Volja za znanjem: Istorija seksualnosti*, *Moć i telo*, *Oko moći, Psihijatrijska moć, itd.*)

nepredvidivi i otvoreni za nova preuređivanja, preusmeravanja, delovanja i moguće otpore. Izostanak otpora savremenoj moći i slepo prihvatanje svih njenih zabavnih i privlačnih dispozitiva, među kojima je i pametna odeća, dovešće u pitanje suverenitet i politički status svakog pojedinca.

Modni dispozitiv u društvu nadzora

Posle 11. 9. 2001. ulazi se u globalnu panoptičku formu[9] neprekidnog nadzora nad pojedinačnim i kolektivnim telom. U društvu nadzora[10] veći deo ljudske populacije poseduje i dobrovoljno nosi nadzorni uređaj (mobilni telefon), koji ga nadzire 24 sata, 365 dana u godini, a koji može da nadzire i njegovu okolinu. To je panoptikon, Fukoovo „Oko moći",[11] gde svako svakog može da snima i prati, ali je koncentracija moći koja upravlja telima i ponašanjima nezabeležena do sada. Delom zbog dispozitiva biomoći osnaženih novim tehnologijama, delom jer je sam panoptikon po Fukou množitelj i „pojačalo moći" (Fuko 2005: 106). Panoptikon kao „bestelesna moć koja se večno vrši u osvetljenju povezana je sa trajnim uzimanjem znanja." (Fuko 2005: 110) Zahvaljujući sofisticiranim strukturama moći, neprekidnom nadzoru, prikupljanju podataka i obimnom znanju, u društvu nadzora neoliberalni kapitalizam prelazi u nadzorni kapitalizam.[12]

Šošana Zubof[13] definiše nadzorni kapitalizam kao novi ekonomski poredak bez presedana, koji zahvaljujući novim tehnologijama, sredstvima za modifikovanje ponašanja (od algoritama, aplikacija, programa, senzora, do pametnih uređaja) i bihejvioralnom inženjeringu neovlašćeno nadzire, prikuplja i

9 Panoptikon kao „sredstvo za sprovođenje moći u prostoru" prototip je društva nadzora. (Drajfus, Rabinov 2017: 263)

10 Delezovo društvo kontrole (*Postscript on the Societies of Control*), koje se formira od 1945. godine, nije dovoljno da objasni novi stepen biopolitičke stvarnosti i sveobuhvatni nadzor koji počinje od 11. 9. 2001. uvođenjem vanrednog stanja u SAD, koje traje do danas, a čiji cilj nisu više samo disciplina, kontrola i nadzor individualnog i kolektivnog tela već predviđanje i automatizacija ponašanja. Iako su u srpskom jeziku kontrola i nadzor sinonimi, u engleskom jeziku kontrola (control) znači moć da se utiče ili usmerava ponašanje ljudi ili tok događaja, dok nadzor (surveillance) znači pažljivo posmatranje – prismotra posebno osumnjičenog; poreklo reči dolazi od latinskog *vigilare* gledati i od francuskog: *sur* – nad i *veiller* – gledati.

11 Više (Fuko 2014).

12 U društvu nadzora, pored panoptikona, kompjuter postaje univerzalni alat. „Određeni tipovi mašina lako se poklapaju sa svakim pojedinim tipom društva – to ne znači da mašine određuju, već da odražavaju one društvene forme koje ih proizvode i koriste." (Deleuze 1992: 6).

13 Šošana Zubof, socijalni psiholog i profesorka Univerziteta Harvard, napravila je obimno i detaljno istraživanje, analizu i kritiku savremene moći i novog ekonomskog poretka – nadzorni kapitalizam.

prisvaja ljudska iskustva, pretvara ih u podatke o ponašanju, prodaje i koristi kao besplatne sirovine kako bi mogao da predvidi i modifikuje individualno i kolektivno ponašanje i ostvari nezapamćenu koncentraciju bogatstva, znanja i instrumentarne moći. Nadzorni kapitalizam kao „privatizovani instrumentarni društveni poredak nova je forma kolektivizma u kojoj tržište, a ne država, raspolaže i znanjem i slobodom" (Zubof 2021: 530). Nadzorni kapitalizam je kao i svaki prethodni kapitalizam parazitski sistem zasnovan na eksploataciji.[14] Razlika je u tome što je industrijski kapitalizam privatizovao prirodne resurse i javne prostore, dok nadzorni privatizuje ljudsko iskustvo i suštinu ljudskosti. Ljudska bića su tako u kapitalizmu, od disciplinovane radne snage u 19. veku, preko poslušnih potrošača u 20. veku, evoluirali u besplatnu sirovinu 21. veka. Iako je ljudsko ponašanje kao sirovina besplatno, ono je individualno i nepredvidivo, i kao takvo opasno i rizično za sticanje kapitala. Kako bi ponašanje bilo predvidljivo i kako bi se uz minimalan rizik i odstupanje prognoziralo, mora se modifikovati, a potom i formirati kao jednoobrazno kolektivno. Sledeći korak u eksploataciji ljudskog iskustva je dizajniranje – modifikacija ponašanja koja se postiže raznovrsnim tehnološkim sredstvima – digitalizovanim, interaktivnim, umreženim pametnim dispozitivima.[15] Cilj nadzornog kapitalizma je automatizovano ponašanje – ponašanje koje se modifikuje i navodi u realnom vremenu. Pomoću internet stvari svaki predmet iz fizičkog sveta koji poseduje senzor ili softver može se identifikovati, daljinski kontrolisati i integrisati u virtuelni. Sva naša iskustva, mi sami, društvo u celini biće prevedeni u podatke, integrisani u virtuelni svet i mašinski kontrolisani dok pravo na odlučivanje i privatnost postaju luksuz povlašćene manjine,[16] koja u društvu nadzora, to pravo uskraćuje većini.[17] Zubof smatra da je krajnji cilj nadzornih kapitalista stvaranje novog kolektivnog poretka nalik mašinskoj košnici, u kojoj se ljudi-organizmi, bez osnovnih ljudskih prava i ljudskog suvereniteta, modifikovanog ponašanja mašinski navode ka potpunoj izvesnosti. U društvu nadzora, naše znanje, ponašanje i najintimnije iskustvo se predviđa i oblikuje, privatizuje, patentira i pretvara u robu kako bi se ostvarili ne samo ekonomski već i politički interesi globalne elite vlasti. Ciljanim oglasima korisnicima se sugeriše koje proizvode da kupe, koje lokacije da posete, ali i za koga da glasaju. Kapitalizam maskiran demokratijom

14 Istoričar Volter Džonson (Walter Johnson) smatra da nema kapitalizma bez ropstva. https://www.bostonreview.net/forum/walter-johnson-to-remake-the-world/ pristup: maj 2022.

15 Igrice su „oprobana metodologija za promenu individualnog ponašanja" (Zubof 2021: 335).

16 Od svih društava u istoriji naša društva su razvila „čudnu tehnologiju moći koja se bavi ogromnom većinom ljudi u stadu i ima samo šačicu pastira." (Fuko 2010: 250).

17 Zahvaljujući panoptizmu koji omogućava nadzor velikog broja ljudi od strane manjine, građane snimaju biometrijske kamere, dok je moć – kao globalna elita vlasti i multinacionalne kompanije, skrivena iza zidova, alarma, telohranitelja i crnih stakala.

je posredstvom dispozitiva discipline, bezbednosti i nadzora stvorio pokorna tela radnika, potrošača, a sada i telo korisnika glasača.

U doba nadzornog kapitalizma i instrumentarne moći, zahvaljujući dispozitivima nadzora među kojima je i pametna odeća, svi smo digitalno potčinjeni, kolonizovani, pretvoreni u sirovine i eksploatisani, razvlašćeni od sopstvenog iskustva i kolektivnog znanja, bez prava na utočište[18] i bez prava na buduće vreme.[19] Modni dispozitiv kao novi medij svodi odeću na funkciju biološkog preživljavanja, zaštitu od klime, bolesti, terorizma, obezbeđivanja golog života, a ne na bivanje u svetu. Modni dispozitiv postaje dizajnirani nadzorno-medicinski aparat, multimedija koja sjedinjuje dizajn, zabavu, komunikaciju, nauku i briše granice između čoveka i mašine, realnog i virtuelnog, održavajući stabilnom prividnu liniju između slobode, nadzora i kontrole.

Pametna odeća

Pametna odeća ili nosiva tehnologija obuhvata odeću, tekstil i modne detalje koji poseduju sopstvene računarske sposobnosti. Izrađena od pametnih tkanina,[20] u koje su utkana pametna, elektronska vlakna[21] s programiranim, interaktivnim, daljinski kontrolisanim nano-čipom. Pametna odeća je nosivi kompjuter izrađen u obliku odeće. Uloga dizajnera je da uz pomoć svojih znanja i veština prilagodi kompjuter telu, njegovim pokretima, a da istovremeno omogući što efikasniju interakciju tela i računara i da nosivu tehnologiju dizajnira u skladu s modnim trendovima. Pametna odeća sadrži sve što sadrži kompjuter, ali i više od toga: mikroprocesore, integralna kola, provodnike, silikonske čipove, laserske diode, savitljive senzore (za vid, zvuk, dodir, pokret, miris), odašiljače, antene, nano-tranzistore. Pametna odeća je hibrid dizajna, nauke, vojnih tehnologija,[22] novih medija i veštačke inteligencije, in-

18 Utočište je ono unutrašnje, privatno, telesno, ali i spoljašnje, javni prostor.

19 Pravo na buduće vreme je „sposobnost pojedinca da zamisli, planira, obeća i projektuje budućnost“ (Zubof 2021:31) i „preduslov za ljudski život u punom smislu“ (Zubof 2021: 353).

20 „Elektronski tekstil se odnosi na tekstilnu podlogu koja uključuje mogućnosti za detekciju (biometrijsku ili eksternu), komunikaciju (obično bežičnu), prenos energije i tehnologiju interkonekcije za povezivanje senzora i mikroprocesora kako bi se omogućilo da takvi senzori ili stvari kao što su uređaji za obradu informacija budu umreženi zajedno u okviru tkanine.“ (Seymour 2008: 21)

21 „Elektronska vlakna sposobna da provode električne impulse mogu da prenose podatke između mikroelektronskih komponenti i konektora koji su neprimetno integrisani u tkaninu.“ (Quinn 2012: 14).

22 Prvu pametnu košulju koja je razvijana kao dijagnostička tehnologija 1996. godine finansirala je DARPA (Agencije Ministarstva odbrane SAD). „Odevni predmet dizajniran je za praćenje

terdisciplinarno dizajnirani,[23] multifunkcionalni, interaktivni, nosivi uređaj i internet stvar (The internet of things) koja se bežično povezuje s drugim sistemima i pametnim objektima. Ima sposobnost sakupljanja, obrade, čuvanja i slanja podataka o korisniku i njegovoj okolini.[24] Može da se programira da menja boje, dezene, svetlosne efekte, teksture i oblik u zavisnosti od prikupljenih informacija. Kao multimedija reprodukuje tekst, zvuk, slike, video, miris i vibracije. Pametnom odećom se može daljinski upravljati i može se integrisati u virtuelni svet. Njena strateška funkcija je nadzor korisnika i njegove okoline, ali osim toga ima bezbednosnu, medicinsku, preventivnu i odbrambenu funkciju,[25] funkciju neverbalne ali i verbalne komunikacije i moći će da izrazi i upozori na fizičko, emotivno i mentalno stanje korisnika,[26] ali i osoba u njegovom okruženju (Quinn 2012: 36). Može da leči tako što kroz kožu isporučuje vitamine, lekove,[27] stimulanse i slično ili da uveća fizičke[28] i mentalne sposobnosti korisnika (Quinn 2012: 122). Može preuzeti mehaničke, fizičke, biohemijske i kognitivne funkcije ljudskog tela. Modna pametna odeća može uz pomoć veštačke inteligencije da prikuplja podatke, analizira ih, pronalazi rešenja, donosi odluke i deluje umesto korisnika. Pametna odeća može da utvrdi, predvidi i modifikuje ponašanje korisnika uz pomoć nagrada i kazni u realnom vremenu. Tako na primer pametna odeća *Holy dress* autorke Melise Koleman (Melissa Coleman), realizovana 2012. i izrađena od

kretanja korisnika i kalibraciju otkucaja srca, disanja i telesne temperature te za prosleđivanje podataka udaljenom sistemu za analizu." (Quinn 2012: 19).

23 Dizajn pametne odeće nekada zahteva spoj modnog, interaktivnog, digitalnog, računarskog i sintetičkog dizajna, afektivnog računarstva, veštačke inteligencije, robotike, različitih novomedijskih tehnologija izrade, istorije i teorije umetnosti i mode.

24 Pametna odeća takođe prati spoljašnju okolinu prikupljajući i prenoseći podatke u realnom vremenu: može da detektuje magnetno polje, radijske frekvencije, kretanje, lokaciju, reaguje na buku, svetlost, temperaturu, zagađenje, vlažnost vazduha, vibracije, hemikalije, mirise, pa čak i hormone osoba u okolini. (Quinn 2012: 87).

25 Haljina *Opale*, rad autorke Benaz Farahi iz 2017. godine, nosivi je kompjuter i robot izrađena od optičkih vlakana koja imitiraju životinjsko krzno. Algoritam uz pomoć senzora i kamere, reaguje na okolinu i izraze lica ljudi i kada oseti opasnost nakostreši se. https://behnazfarahi.com/opale/, pristup: oktobar 2023.

26 *Filips dizajn* (Philips Design), istraživačka kompanija, proizvela je 2007. godine haljinu *SKIN Bubelle*, koja emocionalno stanje korisnika meri pomoću senzora i prikazuje svetlosnim efektima na haljini (Quinn 2012: 36).

27 Ovo su neke od tkanina koje poseduju svojstva supermoći: *aracon* je tkanina firme *DuPont* dovoljno jaka da zaustavi metak i dovoljno elastična da ne sputava telo. *EPAM* je elektroaktivni polimerni veštački mišić, materijal koji ima svojstva ljudskog mišića. Japanski proizvođač *Fujibo* napravio je tkaninu *V-Up*, koja zahvaljujući specijalnom vlaknu isporučuje vitamine transdermalno i posle trideset pranja (Quinn 2012: 110–124).

28 „Poslednjih 109 svetskih rekorda oboreno je u *spido* plivačkim odelima, koja su dizajnirana i testirana uz pomoć Nase, a u upotrebi su od februara 2008." http://www.b92.net/sport/na_vodi/plivanje.php?yyyy=2009&mm=03&dd=11&nav_id=349488, pristup: maj 2023.

hakovanog detektora laži i elektro-šok olovke, analizira glasovni stres i kada otkrije da korisnik govori neistinu kažnjava ga električnim udarom.[29]

Pametna odeća i u bukvalnom smislu postaje dispozitiv (fr.: *dispositif*) – sigurnosni, kontrolni uređaj, aparat, mehanizam koji može sadržati mnoštvo uređaja i u svakom trenutku može postati interaktivni poligraf, laboratorijska ili meteorološka stanica. U društvu nadzora, moda uz pomoć sve savršenijih mehanizama moći postaje predvodnik u trasiranju ne samo odevnih trendova i stilova života već i trendova u nauci, tehnologijama i novim medijima, dok nove (vojne) i potencijalno opasne tehnologije „pakuje" u zavodljiv, zabavan, koristan i neophodan dizajn koji brzo stvara zavisnost, postaje deo životnih procesa i uslov egzistencije.

Pametna odeća kao mehanizam moći

„Interaktivne i kibernetičke mašine postaju nove proteze integrisane u naša tela i umove i sočivo kroz koje se redefinišu naša tela i umovi."

Majkl Hart i Antonio Negri

Modna pametna odeća je mehanizam sveprisutne, sveprožimajuće, prekomerne mikrofizike biomoći koja zaposeda tela i živote u društvu nadzora. Da li se možemo probuditi iz duboke hibernacije koju održavaju kontrolisani dispozitivi nadzornih kapitalista i zapitati se koja je razlika između elektronske nanogice za kućni pritvor i dizajnirane modne pametne odeće. Da li ćemo zahvaljujući odeći kao novom mediju, novom organu kiborg tela dosegnuti život vredan življenja, povratiti politički život kao uslov samostalnosti, slobode i ljudskosti ili biti anestezirana i uslovljena bića svedena na sirovinu nadzornih kapitalista, život-podatak.

Pametna odeća bi mogla da postane normalan, svakodnevni, ali i jedini izbor – nov produžetak tela na koji bismo lako mogli da se naviknemo. Odeća je oduvek bila naš omotač, naša druga koža, a primenom nano tehnologije postaje još delotvornija zamena za kožu.[30] Pametna odeća u tom slučaju postaje novi eksterni organ ili višečulni produžetak tela. Po Maršalu Makluanu (Mar-

29 https://melissacoleman.nl/holydress, pristup: oktobar 2023.

30 „Nakon što smo vekovima bili potpuno odeveni i okruženi ujednačenim vizualnim prostorom, električno doba sada nas uvodi u svet u kojem živimo, dišemo i slušamo čitavim epidermom." (Marshall 2008: 109)

shall McLuhan), odeća je medij[31] kojim se produžava koža, dok je pametna odeća kao novi medij produžetak ne samo tela već i uma. Pametna odeća nije samo nov medij, metamedij, već i metaproteza koja „povećava našu memoriju, percepciju, donošenje odluka" (Manovič 2011), proširenje svih čula i nervnog sistema, koja u 21. veku postaje produžetak mozga – kognitivna proteza. Dakle, nije u pitanju samo hibridizacija dizajna i tehnologije, već i hibridizacija čoveka i tehnologije, to jest kiborgizacija tela svedenog na besplatnu sirovinu nadzornog kapitalizma. Jer, uz pametnu odeću kao internet stvar, ljudsko telo (um, iskustvo i znanje) svodi se na digitalni podatak i integriše u virtuelni svet. Takođe, nije više u pitanju mehaničko oblikovanje i produžavanje tela odećom, već elektronsko navođenje mozga pametnom odećom i elektronska kontrola i upravljanje telom i životom kroz eksternalizaciju mozga. Zahvaljujući modnom dispozitivu, ne samo telo već i ono unutrašnje – ideje, želje, razmišljanja, stil života – postaju vidljivi kako bi se lakše kontrolisali. Povezana sa internetom i satelitom, naša unutrašnjost bi bila lako dostupna, ne samo nama i našem lekaru već i čitavoj državnoj administraciji, korporacijama, medijima i javnosti, što će imati dalekosežne posledice ne samo na dizajn, kulturu, ekonomiju, nauku, politiku već i na međuljudske odnose, položaj pojedinca u društvu, društvena uređenja i na čitavo čovečanstvo. Pojedinac u tom slučaju može da bira da bude posmatran ili da posmatra, da bude kontrolisan ili da kontroliše, da prihvati ili da se suprotstavi. Po Makluanu, čovek produžava vlastito biće različitim medijima, a svaki tehnološki produžetak utiče ne samo na telo već i na psihički i društveni sklop i određuje oblik ljudskog delovanja (Marshall 2008: 9). Posebno što su „sve prethodne tehnologije ili čovekova produženja bila delimična i fragmentarna, dok je elektronsko potpuno i integralno". (Makluan 2018: 69) Paradoksalno, medijsko produžavanje tela zahteva svojevrsnu samoamputaciju (čula, uma i vlastitog ja), „samoodbrambeno umrtvljavanje", anesteziranje, pa je jedna od posledica produžetaka tela, pojava obamrlosti pojedinca i društva (Makluan 2018: 17). Osim toga, odeća je konstitutivna proteza koja nas proizvod. Mi nismo hibrid čoveka i tehnologije, „mi smo uvek već kiborg" jer smo uvek već konstituisani protezom (Barnard 2020: 251). Time što smo konstituisani tehnološkim produžetkom, stavljeni smo u podređen položaj jer postajemo uslovljena bića (Arent 2016: 18).

Prvi put u istoriji prioritetna funkcija modne odeće nije simbolička već medicinsko-bezbednosna funkcija kako bi se proizvela sve savršenija, besmrtna tela-kiborzi nadljudskih moći, a istovremeno sve pokornija i pasivnija tela

31 Makluanova „definicija medija je široka, ona uključuje sve tehnologije koje omogućavaju produženje čovekovog tela i čula, od obuće do kompjutera". (Mekluan 2018: 21)

koja ne moraju da se kreću, misle, pamte i odlučuju. Nadzorni kapitalizam i modni sistem produžava se i uvećava korisnim i poslušnim telima i mozgovima koji se ugrađuju u proizvodnu mašineriju i kolektivno znanje koje potom patentira i privatizuje. U društvu u kome su tržišne vrednosti iznad društvenih, u kome je kapital jedina i osnovna vrednost ne preostaje mesta za ljudsko. Jer mi smo u neoliberalnom nadzornom kapitalizmu, koji počiva na vanrednom stanju i svodi život na goli život, biološki živi a politički mrtvi, a s pametnom odećom doslovno možemo postati živi mrtvaci, anesteziran i uvedeni u granično polje života i smrti.

Pametna odeća kao mehanizam otpora

„Ne treba strahovati, niti se nadati, već treba tragati za novim oružjem."

Žil Delez

Analiza mode kao mehanizma moći može osvetliti mesta prekomerne moći nad telom koja se mogu i moraju preokrenuti u mesta otpora, ujedinjenja, solidarnosti, jednakosti jer moda kao mehanizam otpora ima kreativan, politički, subverzivni i revolucionarni potencijal. Modni kontradispozitiv kroz teorijske, umetničke i odevne prakse koje uključuju kritiku, fantaziju, performativnost, parodiju, enkripciju, subverziju i bojkot korporativne modne industrije izmešta vidljivost sa tela na mehanizme moći modnog sistema. Modni kontradispozitiv je odeća koja odgovara potrebama ljudi, a ne moćnim korporacijama, odeća koja ne sprečava ljude da budu misleći politički subjekti, odeća koja ne doprinosi pretvaranju ljudi u pokorne objekte moći. U kontekstu odeće kao novog medija, to znači vraćanje u posed tela, ličnosti, emocija, čula, mozga i privatnosti vlasnicima. U polju znanja i dostignuća to znači skidanje patenata sa znanja i dostignuća koja pripadaju i služe svima kao i „slobodan pristup znanju, informacijama, komunikacijama" (Hardt, Negri 2003: 335).

Protivmoć kao oblik otpora u korelaciji je s delovanjem moći. Otpor je upisan u strukture moći, pitanje je samo da li će se aktivirati, kada i pod kojim uslovima. Fuko smatra da ne postoje odnosi moći bez otpora, odnosno da postoji onoliko oblika otpora koliko i oblika moći (Fuko 2010: 410). Otpori nisu nužno osuđeni na poraz iako su pristupne tačke moći. Isto tako veliki preokreti se retko dešavaju, uglavnom su otpori privremene tačke, nepravilno raspoređene i u pokretu, ali koje, kao i moć, obeležavaju i preoblikuju subjekt. Agamben kaže da u neoliberalnom kapitalizmu savremeni dispozitivi deluju

kroz procese desubjektivizacije koji ne proizvode subjekt, odnosno proizvode ga ali u formi larve, utvare koja nema mogućnost otpora kontroli (Agamben 2012: 80). S druge strane, *Imperija* kao teorijski koncept Majkla Harta (Michael Hardt) i Antonija Negrija razmatra otpor moći u vidu odbijanja i dezerterstva. „To dezerterstvo nema određeno mesto: ono je napuštanje mesta moći." (Hardt, Negri 2003: 182) U slučaju modnog dispozitiva kao mehanizma modnog sistema to bi moglo da znači bojkot korporativne modne industrije, posedovanje znanja o novim tehnologijama i stvaranje alternativne proizvodnje pametne odeće kao mehanizma otpora.

U neoliberalnom panoptikonu, u urbanim sredinama, gde su poluge vlasti i moći – policija, vojska i privatna obezbeđenja opremljeni najsavremenijim uređajima za praćenje i ubijanje, od kamera do robota,[32] sve više dizajnera i umetnika istražuje načine zaštite podataka, ličnosti, tela i života, ali i kako u sveopštoj vidljivosti koja permanentno kontroliše i nadzire postati nevidljiv. Dok Džulijan Asanž (Julian Assange) poručuje: „Privatnost za slabe, transparentnost za moćne" (Asanž 2013: 121), Zubofova smatra da je zabrinjavajuće „to što nova generacija aktivista, umetnika i izumitelja oseća potrebu da unapredi umetnost i nauku skrivanja ". (Zubof 2021: 531). Ali ako je borba protiv nadzora toliko neravnopravna, možda je opravdano sakriti identitet kako bi se postigao cilj – maskirati se da bi se demaskirala moć. Kada je u pitanju tehnologija ometanja i sakrivanja, inspiracija je nepresušna: od maske za telefon i jakne koje blokiraju mobilni i GPS signal,[33] odeće,[34] frizure i šminke[35] koje zbunjuju nadzorne kamere i remete prikupljanje biometrijskih podataka i geolokacija, do sakrivanja otisaka prstiju, zenica i čitavog tela odećom koja postaje nevidljiva. Pronalaze se rešenja za bezbedno povezivanje ljudi koji protestuju, kao što je oprema iz linije *Beksleš* (Backslash), koju su dizajnirali Pedro Olivijer (Oliveira) i Zudi Čen (Xuedi Chen) 2015. godine. „*Beksleš* je serija funkcionalnih uređaja dizajniranih za proteste i nerede budućnosti."[36] Komplet koji poboljšava privatnost i enkripciju sadrži pametne marame, rutere i uređaje s nezavisnim mrežama do tastera za paniku.[37] Umetnik

32 Policiji San Franciska dozvoljeno je da koristi robote koji mogu da ubijaju. https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-63824249, pristup. jun, 2023.

33 https://www.dezeen.com/2019/11/26/the-arrivals-aer-jacket-blocks-signal/, pristup. mart, 2023. https://www.fastcompany.com/3030013/these-clothes-block-your-cell-phone-so-youll-pay-attention-to-your-friends, pristup. mart, 2023.

34 „*HyperFace* je nova vrsta kamuflaže koja ima za cilj da smanji ocenu pouzdanosti detekcije i prepoznavanja lica pružanjem lažnih lica koja ometaju algoritme računarskog vida." https://adam.harvey.studio/hyperface/, pristup. novembar, 2025.

35 https://adam.harvey.studio/cvdazzle/, mart, 2023.

36 https://juxtapix.cargo.site/Backslash, pristup. mart, 2023.

37 https://www.vice.com/en/article/bmybgv/wearables-for-protestors, pristup. mart, 2023.

Adam Harvi (Harvey) je 2013. dizajnirao liniju odeće, anti-dron hidžab i anti-dron burku, koja ometa termalni nadzor iz vazduha pod nazivom *Stealth Wear anti dron fashion*.[38] Fuko smatra da će najopasniji biti oni koji, i pored sveprožimajuće moći kontrole i nadzora, izmiču panoptičkom pogledu i automatizaciji ponašanja. Oni koji se ne mogu svesti na poslušno, korisno, produktivno, efikasno, kontrolisano, nemisleće i koji remete glatke i izvesne tokove kapitala (Fuko 2005: 79). Ako to podrazumeva konspiraciju, ilegalu i skrivanje u smislu enkripcije, ometanja nadzora, sprečavanja algoritamskog potkazivanja i blokiranja prikupljanja podataka, kako bi se povratila osnovna prava – pravo na slobodu, pravo na utočište, pravo na prošlo, sadašnje i buduće vreme, pravo na mišljenje, pravo na političko delovanje, pravo na zajedničko znanje i javni, građanski život, onda se mora pristati na odeću kao tajnu kriptografsku šifru.[39] U tom slučaju, modni dispozitiv kao nov medij može postati, od mehanizma moći, a pomoću tehnologija i znanja iste te moći – mehanizam otpora.

Zaključak

Modni dispozitiv u društvu nadzora postaje pametna odeća, još jedan nov medij i metaproteza koja prodire u ćelijske, biološke i kognitivne procese tela, kako bi preuzela telesne funkcije, povećala ljudske telesne performanse i ovladala čulima, emocijama i inteligencijom kao produžetak mozga. Pametna odeća, zahvaljujući kontinuiranom nadzoru korisnika i okoline, prikupljanju podataka, saobražavanju normi i životu u proširenoj realnosti, može doprineti akumulaciji i centralizaciji kapitala, moći i znanja u korist malobrojnih i fabrikaciji poslušnih i korisnih tela amputiranih čula, koje neopaženo uvodi u novo, dosad nezabeleženo društvo nejednakosti, neravnopravnosti, sistemskog globalnog nasilja i tranzicije ka posthumanom društvu moći veštačke inteligencije. Ipak, kako svaki modni dispozitiv kao mehanizam moći poseduje „klicu" otpora, prekomernost biomoći nad telom i životom može ga preokrenuti u mehanizam otpora, pomoću istih znanja i sredstava moći, modnih kontradispozitiva koji vraćaju moć telu. Ta ambivalentna igra moći i otpora, modnog dispozitiva i kontradispozitiva biće od presudnog značaja za budući razvoj modnog dispozitiva i dizajna po meri čoveka i prirode, a ne korporativnog kapitala.

38 https://adam.harvey.studio/stealth-wear/, pristup. mart, 2023.

39 „Možemo ponovo razmotriti izjavu da je šifrovanje – stvaranje tajnih kriptografskih šifri zbog kojih vlade ne mogu da špijuniraju – u stvari municija." (Asanž 2013: 60)

Literatura

- Agamben, Đ. (2012). *Dispozitiv i drugi eseji*, Novi Sad: Adresa
- Agamben, G. (2006). *Homo sacer: Suverena moć i goli život*, Zagreb: Arkzin
- Arent, H. (2016). *Conditio Humana*, Beograd: Fedon
- Asanž, Dž. (2013). *Sajferpanks: sloboda i budućnost interneta*, Beograd: Albion books
- Barnard, M. (2020). *Fashion as communication revisited*, u Barnard, M. (ed.), Fashion Theory A Reader, 2nd Edition, London, New York: Routledge, 247–258.
- Deleuze, G. (1992). „Postscript on the Societies of Control", u *October*, Vol. 59, Winter, 3–7.
- Drajfus, H. L, Rabinov, P. (2017). *Mišel Fuko: iza strukturalizma i hermeneutike*, Novi Sad: Mediterran.
- Fuko, M. (2005). *Psihijatrijska moć*, Novi Sad: Svetovi
- Fuko, M. (2006). *Volja za znanjem. Istorija seksualnosti I*, Beograd: Karpos
- Fuko, M. (2010). *Spisi i razgovori*, Beograd: Fedon.
- Fuko, M. (2012). *Moć i telo* u *Moć/znanje*, *Odabrani spisi i razgovori 1972–1977*, Novi Sad: Mediterran.
- Fuko, M. (2014). *Oko moći*, u Bentam, Džeremi, *Panoptikon ili nadzorna zgrada*, Novi Sad: Mediterran
- Fuko, M. (2019). *Od moći suverene vlasti do vlasti nad životom*, u Marinković, D. Ristić, D. (ur.), *Moć nad životom: Biopolitika u modernom društvu*, Novi Sad: Mediterran Publishing
- Gros, E. (2000). „Istorije sadašnjosti i budućnosti: feminizam, moć, tela", *Reč*, br. 59/5, 85–96.
- Gros, E. (2005). *Promenljiva tela: ka telesnom feminizmu*, Beograd: Centar za ženske studije i istraživanja roda Beograd
- Hardt, M. Negri, A. (2003). *Imperij*, Zagreb: Multimedijalni institut
- Hardt, M. Negri, A. (2009) *Mnoštvo: Rat i demokracija u doba Imperija*, Zagreb: Multimedijalni institut
- Manovič, L. (2011). Vizuelne tehnologije kao kognitivne proteze: kratka istorija eksternalizacije", u *Propeler – elektronski časopis za umetnost i komunikacije*, broj 2
- Marshall M. (2008). *Razumijevanje medija: Mediji kao čovjekovi produžeci*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Mekluan, M. (2018). *Elektronski mediji i kraj kulture pismenosti*, Beograd: Karpos

- Paić, Ž. (2007). *Vrtoglavica u modi, prema vizualnoj semiotici tijela*, Zagreb: Alta Gama
- Quinn, B. (2012). *Fashion Futures*, London: Merrell
- Seymour, S. (2008) *Fashionable Technology: The Intersection of Design, Fashion, Science and Technology*, Wien/New York: Springer
- Zubof, Š. (2021). *Doba nadzornog kapitalizma*, Beograd: Clio

Internet izvori

- Agamben, G. (2015). *Što je dispozitiv?,* http://pescanik.net/sto-je-dispozitiv/, pristup: maj 2019.
- Arendt, H. (2019.) *O totalitarizmu, lažima*…, https://pescanik.net/o-totalitarizmu-lazima/, pristup. mart 2019.
- http://www.b92.net/sport/na_vodi/plivanje.php?yyyy=2009&mm=03&dd=11&nav_id=349488, pristup: maj 2023.
- https://adam.harvey.studio/cvdazzle/, mart 2023.
- https://adam.harvey.studio/hyperface/, pristup: novembar 2025.
- https://adam.harvey.studio/stealth-wear/, pristup: mart 2023.
- https://behnazfarahi.com/opale/, pristup: oktobar 2023.
- https://juxtapix.cargo.site/Backslash, pristup: mart 2023.
- https://melissacoleman.nl/holydress, pristup: oktobar 2023.
- https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-63824249, pristup: jun 2023.
- https://www.bostonreview.net/forum/walter-johnson-to-remake-the-world/ pristup: maj 2022.
- https://www.dezeen.com/2019/11/26/the-arrivals-aer-jacket-blocks-signal/, pristup: mart 2023.
- https://www.fastcompany.com/3030013/these-clothes-block-your-cellphone-so-youll-pay-attention-to-your-friends, pristup. mart, 2023.
- https://www.vice.com/en/article/bmybgv/wearables-for-protestors, pristup: mart 2023.

Maja Nedeljković Davidovac
Independent researcher

FASHION AS A DISPOSITIVE IN THE SURVEILLANCE SOCIETY: POWER MECHANISM OR MODE OF RESISTANCE

Abstract

Starting from the theory of power, the concepts of dispositive and biopower, the theory of new media and examples from contemporary fashion design, the paper analyses the fashion dispositive as a meta media and meta prosthesis – an extension of all senses and the nervous system, which in the 21st century grows into an extension of the brain. As the functions and powers of the fashion dispositive as a new medium increase, the question arises whether smart clothing as a new mechanism of the power of the surveillance society becomes a dispositive of excessive biopower over the body and life or exactly this excess can turn it into a counter dispositive – a mechanism of resistance. This ambivalent dynamic of power and resistance, fashion dispositive and counter dispositive will be the key in the future development of fashion design, which must be tailored to man and nature, not corporate capital and surveillance society. Contemporary mechanisms of control and surveillance of consumer society and culture also open up questions about the sovereignty and (bio)political status of citizens, about the role of the fashion device in establishing an increasingly invasive but also subtle biopower over the body and life, as well as about possible artistic and design practices, tactics and mechanisms of resistance to excessive power.

Keywords

fashion dispositif, power, smart clothing, biopower, surveillance society, counterdispositif

Primljeno: 9. 11. 2025.
Prihvaćeno: 19. 11. 2025.